

ZJAWISKO HANDLU LUDŹMI W POLSCE

(stan prawny na dzień 1 stycznia 2015 roku)

I. PRZESTĘPSTWO HANDLU LUDŹMI W POLSKIM PRAWIE KARNYM

Zgodnie z definicją zawartą w art. 115 §22 kodeksu karnego:

„Handlem ludźmi jest werbowanie, transport, dostarczanie, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie osoby z zastosowaniem:

1. przemocy lub groźby bezprawnej;
2. uprowadzenia;
3. podstępu;
4. wprowadzenia w błąd albo wyzyskania błędu lub niezdolności do należytego pojmowania przedsiębranego działania;
5. nadużycia stosunku zależności, wykorzystania krytycznego położenia lub stanu bezradności;
6. udzielenia albo przyjęcia korzyści majątkowej lub osobistej albo jej obietnicy osobie sprawującej opiekę lub nadzór nad inną osobą

w celu jej wykorzystania, nawet za jej zgodą, w szczególności w:

- prostytutce, pornografii lub innych formach seksualnego wykorzystania;
- pracy lub usługach o charakterze przymusowym;
- żebractwie;
- niewolnictwie lub innych formach wykorzystania poniżających godność człowieka
- lub celu pozyskania komórek, tkanek lub narządów wbrew przepisom ustawy.

Jeżeli zachowanie sprawcy dotyczy małoletniego, stanowi ono handel ludźmi, nawet gdy nie zostały użyte metody lub środki wymienione w pkt 1 - 6”.

W świetle powyższej definicji, handel ludźmi to proceder zakładający:

- **wielość działań przestępczych (przestępstwo wieloczynnościowe):** werbowanie, transport, dostarczanie, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie osoby;
- **różnorodność metod, jakimi mogą posłużyć się przestępcy, aby nakłonić ofiarę do posłuszeństwa:** przemoc, groźby, uprowadzenie, podstęp, wprowadzenie w błąd lub wyzyskanie błędu, nadużycie stosunku zależności, wykorzystanie krytycznego położenia lub stanu bezradności, udzielenie albo przyjęcie korzyści majątkowej lub osobistej albo jej obietnicy;

- **charakter przestępczy działań nawet, jeśli ofiara wyraziła zgodę na swój udział w charakterze przedmiotu transakcji;**
- **różnorodność form wykorzystania drugiego człowieka:** w prostytucji, pornografii lub innych formach seksualnego wykorzystania, w pracy lub usługach o charakterze przymusowym, w żebractwie, w niewolnictwie lub innych formach wykorzystania poniżającego godność człowieka lub w celu pozyskania komórek, tkanek lub narządów, jak również w innych celach nie wymienionych w definicji (katalog otwarty).

Ostatni akapit przytoczonej regulacji prawnej odnosi się natomiast wyłącznie do sytuacji, gdy pokrzywdzonym jest dziecko. Przyjmując konieczność zapewnienia szczególnej ochrony małoletnim ofiarom, ustawodawca ograniczył kwalifikację prawną czynu sprawcy wyłącznie do celu jego działania. W ten sposób w przypadku małoletnich pokrzywdzonych metody i środki wymienione w definicji nie muszą mieć miejsca, aby dany czyn został zakwalifikowany, jako handel ludźmi.

W Polsce, zgodnie z art. 189a kodeksu karnego:

§1. Kto dopuszcza się handlu ludźmi, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3.

§2. Kto czyni przygotowania do popełnienia przestępstwa określonego w §1, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

W świetle art. 189a §1 kk handel ludźmi jest zagrożony karą nie niższą niż 3 lata, co oznacza, że jest zbrodnią, a górną granicą ustawowego zagrożenia jest pozbawienie wolności do 15 lat. Z uwagi na wysoki stopień społecznej szkodliwości ustawodawca wprowadził również karalność formy stadialnej, tj. przygotowania do popełnienia przestępstwa handlu ludźmi (art. 189a §2 kk).

Istotnym jest również fakt, iż w związku z nowelizacją kodeksu karnego¹, przepis penalizujący handel ludźmi został przeniesiony z rozdziału dotyczącego przestępstw przeciwko porządkowi publicznemu do rozdziału dotyczącego przestępstw przeciwko wolności. Jednocześnie przeniesiono zapis mówiący o organizowaniu adopcji wbrew przepisom ustawy. Uprzednio obowiązujący art. 253 §2 k.k. został umiejscowiony w rozdziale dotyczącym przestępstw przeciwko rodzinie i opiece jako art. 211a kk. W ten sposób ustawodawca wyraźnie wskazał, że sprzedaż człowieka niepołączona z pogwałceniem jego wolności i wykorzystaniem, np. komercyjna adopcja czy też transfer sportowca z jednego klubu do drugiego (potocznie zwany „sprzedażą zawodnika”) nie stanowi przestępstwa handlu ludźmi, o którym mowa w art. 189a kk.

Identyczna kara jak za handel ludźmi jest przewidziana za oddanie innej osoby w stan niewolnictwa, utrzymywanie jej w tym stanie albo uprawianie handlu niewolnikami (art. 8 Przepisów wprowadzających kodeks karny). Zgodnie z definicją zawartą w art. 115 §23 kk:

¹ 7 czerwca 2010 r. w Dzienniku Ustaw została ogłoszona ustawa z dnia 20 maja 2010 r. o zmianie ustawy - Kodeks karny, ustawy o Policji, ustawy - Przepisy wprowadzające Kodeks karny oraz ustawy - Kodeks postępowania karnego (Dz.U. 2010 Nr 98, poz. 626). Nowelizacja ta wprowadziła m.in. definicję handlu ludźmi. Weszła w życie z dn. 8 września 2010 r.

„Niewolnictwo jest stanem zależności, w którym człowiek jest traktowany jak przedmiot własności”.

INNE PRZESTĘPSTWA POWIĄZANE Z HANDLEM LUDŹMI

Z uwagi na fakt, iż handel ludźmi jest przestępstwem zakładającym wielość działań i różnorodność form wykorzystania, często w stosunku do ofiar handlu ludźmi są popełniane czyny zabronione ścigane z artykułów dotyczących przestępstw na tle seksualnym oraz przestępstw przeciwko wolności.

Art. 203 kk - doprowadzenie innej osoby do uprawiania prostytucji z użyciem przemocy, groźby bezprawnej, podstępem lub wykorzystania stosunku zależności lub krytycznego położenia;

Art. 204 §1 kk - nakłanianie innej osoby do uprawiania prostytucji lub ułatwianie uprawiania prostytucji w celu osiągnięcia korzyści majątkowej;

Art. 204 §2 - czerpanie korzyści majątkowych z uprawiania prostytucji przez inną osobę;

Art. 204 §3 - nakłanianie małoletniego do uprawiania prostytucji lub ułatwianie mu uprawiania prostytucji w celu osiągnięcia korzyści majątkowej bądź czerpanie korzyści majątkowych z uprawiania prostytucji przez małoletniego;

Art. 156-157 kk - ciężki uszczerbek na zdrowiu;

Art. 189 kk - pozbawienie wolności;

Art. 190 kk - groźba popełnienia przestępstwa;

Art. 190a §1 kk - uporczywe nękanie;

Art. 191 kk - stosowanie przemocy lub groźby bezprawnej w celu zmuszenia innej osoby do określonego zachowania;

Art. 191a kk - utrwalenie wizerunku nagiej osoby lub osoby w trakcie czynności seksualnej poprzez użycie przemocy, groźby, podstępem;

Art. 197 kk - zgwałcenie/doprowadzenie do poddania się innej czynności seksualnej.

PRZESTĘPSTWA, KTÓRE MOGĄ BYĆ POPEŁNIANE W ZWIĄZKU Z ORGANIZACJĄ HANDLU LUDŹMI

W ramach handlu ludźmi niejednokrotnie dochodzi do popełniania czynów zabronionych stanowiących przestępstwa przeciwko porządkowi publicznemu oraz przeciwko wiarygodności dokumentów.

Art. 264 §1 i 2 kk - przekraczanie oraz organizowanie przekraczania granicy państwowej RP wbrew przepisom;

Art. 270 §1 kk - podrabianie dokumentów;

Art. 275 §1 kk - kradzież lub zatrzymanie dokumentu tożsamości;

Art. 276 kk - niszczenie lub ukrywanie dokumentu.

PRZESTĘPSTWA DOTYCZĄCE WYKORZYSTANIA W PRACY

Ze względu na widoczny w ostatnich latach wzrost przypadków handlu ludźmi do pracy przymusowej nowego wymiaru w kontekście ścigania handlu ludźmi nabierają również zachowania penalizowane w kodeksie karnym, jako przestępstwa przeciwko prawom osób wykonujących pracę zarobkową.

Art. 218 §1a kk - złośliwe lub uporczywe naruszania praw pracowniczych;

Art. 220 §1-3 kk - narażanie zdrowia albo życia pracownika;

Art. 221 kk - niezawiadomienie o wypadku przy pracy.

Ponadto, w roku 2012r. weszła w życie ustawa z dnia 15 czerwca 2012r. o skutkach powierzania wykonywania pracy cudzoziemcom przebywającym wbrew przepisom

na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. Ustawa określa sankcje dla podmiotów powierzających wykonywanie pracy cudzoziemcowi przebywającemu bez ważnego dokumentu uprawniającego do pobytu na terytorium RP oraz zasady dochodzenia roszczeń z tytułu wynagrodzenia i związanych z nim świadczeń przez cudzoziemca (art. 2 ust 1 ustawy).

Zgodnie z art. 10 ust.1.: *Kto powierza wykonywanie pracy cudzoziemcowi przebywającemu bez ważnego dokumentu uprawniającego do pobytu na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej w warunkach szczególnego wykorzystania, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.*

Art. 10 ust 2.: *Tej samej karze podlega, kto powierza wykonywanie pracy cudzoziemcowi przebywającemu bez ważnego dokumentu uprawniającego do pobytu na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, będącemu pokrzywdzonym przestępstwem określonym w art. 189a §1 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. - kodeks karny.*

Jednocześnie ustawa wprowadza definicję warunków szczególnego wykorzystania. W świetle art. 10 ust 3 ustawy *Przez warunki szczególnego wykorzystania, o których mowa w ust 1, rozumie się warunki pracy osoby lub osób, którym powierzono wykonywanie pracy z naruszeniem prawa, uchybiające godności człowieka i rażąco odmienne, w szczególności ze względu na płeć, w porównaniu z warunkami pracy osób, którym powierzono wykonywanie pracy zgodnie z prawem, wpływające zwłaszcza na zdrowie lub bezpieczeństwo osób wykonujących pracę.*

II. HANDEL LUDŹMI DO PRACY PRZYMUSOWEJ

Poniższe informacje są fragmentami wyników badań pt. „Badanie handlu ludźmi do pracy przymusowej w Polsce - Sektory w gospodarce podatne na wykorzystanie ludzi do pracy przymusowej oraz struktura pomocy dla ofiar pracy przymusowej w Polsce” przeprowadzonego przez Ośrodek Badań Handlu Ludźmi Uniwersytetu Warszawskiego, 2010r. w ramach projektu „Międzynarodowe działania partnerów społecznych na rzecz zwalczania handlu ludźmi w celu wykorzystania ich przez pracę. Identyfikacja i ochrona ofiar.”

Badanie prowadzono w oparciu o analizę spraw karnych dotyczących przestępstwa handlu ludźmi do pracy przymusowej, wywiady z ofiarami pracy przymusowej, a także informacje z organizacji pozarządowych, które zajmują się pomocą ofiarom handlu ludźmi, pracy przymusowej i wykorzystywania do pracy.

W Polsce ofiarami pracy przymusowej stają się najczęściej cudzoziemcy w wieku 20-50 lat. Zdecydowana większość to mężczyźni z wykształceniem zawodowym bądź średnim. Na podstawie zgromadzonego materiału ustalono, że wszystkie ofiary były bezrobotne i raczej bezradne społecznie. Nie bez znaczenia jest również fakt, że ofiary pracy przymusowej w Polsce pochodzą z ubogich państw o dużej skali bezrobocia i gdzie wynagrodzenie za pracę jest niskie. W wielu przypadkach ofiary miały na utrzymaniu rodziny w kraju swojego pochodzenia. Ofiary chcąc przyjechać do Polski często musiały zadłużyć się w swoim kraju, aby pokryć koszty transportu i pośredników organizujących pracę w Polsce.

Wśród ofiar pracy przymusowej dominują cudzoziemcy z krajów Europy Wschodniej, głównie Ukrainy. Coraz częściej, jako ofiary pracy przymusowej są też identyfikowani obywatele krajów Dalekiego Wschodu zwłaszcza z Korei Północnej, Chin, Bangladeszu, Tajwanu, Filipin, Azerbejdżanu czy Wietnamu. Zdecydowana większość ofiar nie znała języka polskiego.

Ofiary pracy przymusowej przebywali w Polsce nielegalnie, najczęściej dotyczyło to Ukraińców, którzy przyjeżdżali do Polski na podstawie wiz turystycznych. Część ofiar (np. obywatele Bangladeszu czy Filipin) posiadała wize i zezwolenia na pracę w Polsce. Zatem legalny pobyt cudzoziemca wcale nie przesądza o tym, że nie może on stać się ofiarą pracy przymusowej.

Werbowanie do pracy odbywa się w różny sposób. Klasyczną metodą jest werbowanie przyszlých ofiar jeszcze w kraju ich pochodzenia. Wówczas cudzoziemcom składana jest oferta atrakcyjnej pracy zagranicą. Ofiary były wprowadzane w błąd odnośnie warunków pracy i dopiero w Polsce dowiadywały się, na czym dokładnie będzie polegała ich praca. Drugą metodą są tzw. rynki pracy najczęściej znajdujące się w okolicach największych miast Polski lub w miejscowościach rolniczych, na których cudzoziemcy poszukują pracy „na własną rękę”. Inną metodą werbowania cudzoziemców do nielegalnej pracy, które może prowadzić do wykorzystania jest tzw. pośrednictwo pracy. Usługi te są realizowane przez obcokrajowców, którzy składają polskim pracodawcom oferty znalezienia osób do pracy. Następnie „zamówieni” pracownicy są przywożeni do polskiego pracodawcy.

Sektorami gospodarczymi najbardziej zagrożonymi wystąpieniem zjawiska pracy przymusowej są rolnictwo i budownictwo. Coraz częściej do nielegalnego zatrudnienia i wykorzystywania pracowników dochodzi również w małych fabrykach i warsztatach, a także w sektorze usług pomocy domowych.

W przeanalizowanych przypadkach ofiary otrzymywały wynagrodzenie znacznie poniżej średniej krajowej lub nie otrzymywały żadnego wynagrodzenia. Najczęściej osoby pracowały powyżej 8 godzin dziennie (nawet po 15 godzin dziennie) przez 5-6 dni w tygodniu, a nawet 7 dni. Ponadto, nie miały żadnego ubezpieczenia i nie były z nimi zawierane umowy o pracę czy umowy cywilnoprawne.

Sprawcy często stosowali przemoc fizyczną (bicie) i psychiczną (zastraszenie, groźby). Chcąc sprawować kontrolę nad wykorzystywanymi ludźmi, sprawcy często kwaterowali ofiary w miejscu wykonywania pracy lub w innym pomieszczeniach należących do nich. Warunki lokalowe z reguły były złe lub bardzo złe. Kolejną metodą przejęcia kontroli nad ofiarami było konfiskowanie dokumentów tożsamości pracowników. Przy czym zdarzały się przypadki, iż sprawcy nie stosowali tej metody. Zatem posiadanie przez cudzoziemca dokumentu tożsamości nie wyklucza bycia ofiarą handlu ludźmi i pracy przymusowej.

CUDZOZIEMCY, JAKO OFIARY HANDLU LUDŹMI DO PRACY PRZYMUSOWEJ W POLSCE

Przypadek 1.

W kwietniu 2014 r. przed Sądem Okręgowym w Legnicy zapadł wyrok w sprawie tzw. obozu

pracy prowadzonego przez obywatela Rumunii, jego żonę Polkę oraz brata. Oskarżonych uznano za winnych handlu ludźmi i skazano.

Sprawcy w latach 2006-2012 werbowali i transportowali ofiary celem ich późniejszego wykorzystania do pracy o charakterze przymusowej. Chętnych do pracy szukano w dwóch małych wsiach na terenie Rumunii. Zainteresowanym zapewniało transport, zakwaterowanie, wyżywienie i wynagrodzenie w kwocie od 600 do 2500 euro za 10 miesięcy pracy. Sprawcy na etapie werbowania wprowadzali przyszłe ofiary w błąd, co do warunków pracy. Wykorzystywali ich krytyczne położenie i stan bezradności wynikający z braku środków do życia oraz nieznaną im języka polskiego.

Po przetransportowaniu cudzoziemców na teren Polski Rumunii byli kwaterowani w pokojach od 2 do 12 osób bez ciepłej wody. Ograniczano im jedzenie i możliwość wychodzenia na zewnątrz. Zabrano dokumenty i telefony. W czasie pracy trwającej po kilkanaście godzin dziennie pracownicy często byli poniżani i zastraszeni.

Sprawa wyszła na jaw, gdy dwóch pokrzywdzonych uciekło i bez dokumentów zostało zatrzymanych na dworcu kolejowym.

Przypadek 2.

W 2012 r. Straż Graniczna ujawniła przypadek 12 obywateli Ukrainy zmuszanych do pracy przymusowej. Ofiary wjechały na terytorium Polski legalnie na podstawie wiz uprawniających do wjazdu i pobytu na terytorium RP uzyskanych na podstawie oświadczeń o zamiarze powierzenia wykonywania pracy na terytorium RP, płacą za nie po kilkadziesiąt dolarów. Cudzoziemcy jednak nie trafili do pracodawcy, u którego powinni wykonywać pracę na podstawie oświadczenia, tylko bezpośrednio byli kierowani do zakładu zajmującego się ubojnią drobiu.

Ukraińcy byli rekrutowani do pracy zarówno przez agencje pracy na Ukrainie, jak i bezpośrednio przez rekruterów, tj. prywatnych pośredników werbujących do pracy Ukrainie i w Polsce. W obu przypadkach ofiary były zapewniane o atrakcyjnych warunkach zatrudnienia. Cudzoziemcy faktycznie jednak wykonywali inną pracę, niż obiecana im przy rekrutacji. Umowę zawartą w Polsce nie zawierała wysokości wynagrodzenia ani zasad jego obliczenia (tę informację ofiary otrzymały jedynie ustnie), dodatkowo były sporządzona w języku polskim, niezrozumiałym dla cudzoziemców.

Pracodawca zmuszał osoby do pracy w nocy, odmawiał wypłaty wynagrodzenia, uzasadniając swoją decyzję tym, że cudzoziemcy źle wykonali swoją pracę, bądź, że muszą mu zwrócić koszty zakwaterowania i wynagrodzenia. Pracownicy byli zastraszeni, a w przypadku buntu bici i wyrzucani z pracy.

IDENTYFIKACJ HANDLU LUDŹMI DO PRACY PRZYMUSOWEJ

Jak wynika z zawartej w polskim kodeksie karnym definicji handlu ludźmi, jedną z form handlu ludźmi jest wykorzystanie człowieka, nawet za jego zgodą „w pracy lub usługach o charakterze przymusowym”.

Niestety, kodeks karny nie definiuje pojęcia „praca przymusowa”. Pomocna może okazać się definicja zawarta w Konwencji nr 29 dotycząca pracy przymusowej lub obowiązkowej z 1930 roku. Wg artykułu 2 Konwencji, wyrażenie „praca przymusowa lub obowiązkowa”

oznacza: “wszelką pracę lub usługi wymagane od jakiejś osoby pod groźbą jakiejkolwiek kary i do których dana osoba nie zgłosiła się dobrowolnie”.

W chwili obecnej - z uwagi na dość archaiczne brzmienie przytoczonej definicji - powinno się przyjmować, że słowo “dobrowolnie” odnosi się do zgody pracownika na nawiązanie określonego stosunku pracy. Podpisując umowę o pracę w warunkach uczciwych i nie pod przymusem, pracownik ma też prawo do jej rozwiązania. Innymi słowy, procesowi rekrutacji jak i stosunkowi pracy przez cały czas ich trwania towarzyszyć powinno dobrowolne i oparte na informacji porozumienie stron. W przypadku, gdy pracodawca lub osoba rekrutowana na stanowisko stosowali nieuczciwe praktyki lub przymus, nie może być mowy o porozumieniu².

Pomocne w ustaleniu, czym jest handel ludźmi do pracy przymusowej powinny być także poniżej zamieszczone *Wskaźniki identyfikacji ofiar handlu ludźmi do pracy przymusowej* przygotowane w 2013r. w ramach prac grupy eksperckiej ds. wsparcia i ochrony ofiar handlu ludźmi funkcjonującej przy międzyresortowym Zespole do Spraw Zwalczania i Zapobiegania Handlowi Ludźmi. Stanowią one narzędzie pomocnicze dla funkcjonariuszy z pionów kryminalnych w Policji oraz operacyjno-śledczych w Straży Granicznej, którzy w ramach prowadzonych czynności kontaktują się z osobami pokrzywdzonymi handlem ludźmi.

1. Ograniczenie wolności osobistej:

- osoba przebywała w zamknięciu;
- osoba miała ograniczoną swobodę poruszania się (nie mogła chodzić tam, gdzie chciała np. po zakupy);
- osoba nie mogła kontaktować się z innymi osobami z zewnątrz (w tym z rodziną, znajomymi) lub kontakty te były utrudnione (kontrolowane);
- osoba była pod ciągłą kontrolą, obserwacją;
- osoba nie mogła powrócić do kraju pochodzenia/domu rodzinnego, kiedy chciała;
- osoba miała postawione warunki (np. musiała znaleźć/zwerbować na swoje miejsce inną osobę), aby móc odejść;
- osobie został odebrany telefon komórkowy lub karta SIM (lub dostęp do innego komunikatora, np. Skype).

2. Warunki pobytu:

- osoba mieszkała w bardzo złych warunkach (np. przeludnione miejsce noclegu, utrudniony lub brak dostępu do toalety, sanitariatów, kuchni, brak ogrzewania);
- osoba nie miała zapewnionego dostępu do środków higienicznych;
- osoba nie otrzymywała wystarczającego wyżywienia;
- osoba była zakwaterowana obok lub w miejscu pracy;
- zakwaterowanie na odludziu;
- osoba była zakwaterowana z innymi osobami żyjącymi w podobnych warunkach.

---

² *Praca przymusowa i handel ludźmi. Podręcznik dla Inspektorów Pracy*, Międzynarodowe Biuro Pracy, oprac. Beate Andrees, Warszawa 2008.

3. Dokumenty (tożsamości, podróży):

- osoba nie dysponowała swoimi dokumentami tożsamości (lub posiadała jedynie ich kopię);
- osoby trzecie miały dostęp do jej dokumentów tożsamości;
- osoba była zmuszana do posługiwania się cudzymi lub fałszywymi dokumentami.

4. Stosowanie przymusu:

- wobec osoby była stosowana przemoc fizyczna lub psychiczna (w tym o charakterze seksualnym);
- osoba była świadkiem stosowania przemocy wobec innych osób;
- wobec osoby były stosowane groźby bezprawne (np. grożono zemstą na jej rodzinie lub doniesieniem organom ścigania o fakcie wykonywanej pracy);
- osoba była zmuszana do wykonywania czynności zagrażających jej zdrowiu (np. dźwiganie ciężkich rzeczy, praca na wysokościach lub obsługa maszyn bez zabezpieczenia, kontakt z niebezpiecznymi substancjami);
- osoba była zmuszana do kłamania lub zatajania prawdy przed organami ścigania;
- osoba była zmuszana do kłamania lub zatajania prawdy przed rodziną, znajomymi;
- osoba była zmuszana do działań niezgodnych z prawem (np. do czynów przeciwko innym osobom/ofiarom, popełniania przestępstw);
- osoba była straszona wydaleniem.

5. Warunki pracy:

- podczas pracy osoba nie mogła opuścić swojego miejsca pracy;
- osoba nie mogła zrezygnować z pracy (np. musiała zapewnić zastępstwo na swoje miejsce);
- osoba podczas wykonywania pracy była pod ścisłą kontrolą osób nadzorujących;
- osoba pracowała w bardzo złych warunkach (np. praca bez zaplecza sanitarnego, bez środków ochrony osobistej, bez przerw, po kilkanaście godzin na dobę, bez dnia wolnego);
- osoba wykonując pracę była narażona na utratę zdrowia lub życia (pracodawca nie przestrzegał zasad BHP w miejscu pracy);
- osoba nie miała dostępu do opieki medycznej.

5a. Zatrudnienie z użyciem oszustwa:

- osoba nie posiadała umowy o pracę lub nie otrzymała egzemplarza umowy lub/i podpisała ją w niezrozumiałym dla niej języku;
- pracodawca nie wypełniał w stosunku do osoby zobowiązań wynikających z umowy o pracę (np. nie wypłacał należnego wynagrodzenia w terminie);
- umowa o pracę nie określała wysokości wynagrodzenia;
- osoba nie miała dostępu do zarobionych pieniędzy;
- osoba ma niekontrolowane lub nieproporcjonalnie wysokie zadłużenie u pracodawcy lub osoby trzeciej, np. za pośrednictwo, za dokumenty, transport, zakwaterowanie, wyżywienie, narzędzia pracy);

- osoba była zmuszona pracować bez wynagrodzenia, np. w ramach bezpłatnego okresu próbnego lub w celu spłacenia długu za przyjęcie do pracy;
- osoba otrzymywała znacznie mniejsze wynagrodzenie w porównaniu do innych pracowników zatrudnionych na podobnych stanowiskach;
- osoba była fałszywie zapewniana o przekazywaniu pieniędzy jej rodzinie/bliskim.

6. Rekrutacja z użyciem oszustwa:

- osoba wykonywała inny rodzaj pracy lub w innym miejscu, lub u innego pracodawcy niż było to ustalone przy rekrutacji;
- osoba miała gorsze warunki pracy i/lub mieszkania niż te, które były ustalone przy rekrutacji;
- osoba otrzymywała znacznie niższe wynagrodzenie niż było to ustalone przy rekrutacji;
- podczas rekrutacji osoba była fałszywie zapewniana legalnym statusie pobytu oraz pracy.

7. Rekrutacja z użyciem zależności:

- osoba została zwerbowana z wykorzystaniem trudnej sytuacji życiowej, w jakiej się znajdowała (np. choroba lub konflikt w rodzinie, bardzo zła sytuacja materialna, zaciągnięte kredyty, pobyt na emigracji);
- podczas rekrutacji wobec osoby lub jej rodziny była stosowana przemoc fizyczna lub groźby użycia przemocy;
- podczas rekrutacji osoba była zależna (finansowo lub/i emocjonalnie) od rekrutera;
- osoba została zwerbowana z wykorzystaniem jej nieznajomości prawa, języka, kultury i realiów (np. przeciętnego wynagrodzenia) kraju docelowego lub tranzytowego.

8. Nietypowe zachowanie/wygląd osoby:

- osoba ma trudności w sprawnym poruszaniu się lub porusza się w sposób mogący świadczyć o stosowaniu wobec niej przemocy fizycznej;
- osoba posiada na ciele ślady mogące świadczyć o stosowaniu wobec niej przemocy (np. siniaki, otarcia, blizny);
- sprawia wrażenie nieobecnej lub zastraszonej;
- niepokojący wygląd (np. bladość, sińce pod oczami, wychudzenie);
- sprawia wrażenie poinstruowanej;
- unika kontaktu wzrokowego;
- łatwo popada w skrajne emocje (np. reaguje płaczem i złością);
- jest onieśmielona, obawia się rozmawiać;
- jest izolowana lub inaczej traktowana niż pozostali pracownicy.

III. PRAWA OFIAR HANDLU LUDŹMI ORAZ PRAWA I OBOWIĄZKI POKRZYWDZONEGO PRZESTĘPSTWEM HANDLU LUDŹMI*

CZEŚĆ A - PODSTAWOWE PRAWA OFIAR HANDLU LUDŹMI

Ofiarą handlu ludźmi jest każda osoba fizyczna będąca podmiotem handlu ludźmi w rozumieniu Konwencji Rady Europy z dnia 24 maja 2005r. w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi (Dz.U. z 2009 r. Nr 20 poz. 107)³.

Podstawowe prawa, o których mowa w części A przysługują każdej osobie w stosunku, do której istnieje domniemanie, że jest ofiarą handlu ludźmi w rozumieniu art. 115 §22 kodeksu karnego. Zatem poniższe uprawnienia nie zależą od decyzji o wszczęciu postępowania przygotowawczego. Obowiązują, za wyjątkiem prawa do stałego pobytu określonego w pkt. 11, od momentu identyfikacji osoby, jako ofiary handlu ludźmi.

1. Prawo do pomocy społecznej (art. 7 pkt 7a ustawy o pomocy społecznej). Na podstawie art. 5 i 5a w związku z art. 7 pkt 7a *ustawy z dnia 12 marca 2004r. o pomocy społecznej* (tekst jednolity Dz.U. z 2009 r. Nr 175, poz. 1362 ze zmianami) obywatelowi polskiemu, jak i cudzoziemcowi, na którego szkodę popełnione zostało przestępstwo handlu ludźmi służy prawo do świadczeń socjalnych. Do rozpoczęcia stosownego postępowania wymagane jest potwierdzenie przez prokuraturę, Policję lub Straż Graniczną o nadaniu osobie statusu pokrzywdzonego w postępowaniu karnym o czyn z art. 189a §1 lub 2 kk, bądź też identyfikacji, jako ofiary handlu ludźmi.

2. Prawo do całodobowej pomocy w ramach interwencji kryzysowej udzielanej przez Krajowe Centrum Interwencyjno-Konsultacyjne dla polskich i cudzoziemskich ofiar handlu ludźmi (KCIK). KCIK zapewnia ofiarom handlu ludźmi całodobowy dostęp do usług świadczonych w ramach interwencji kryzysowej. Udzielana przez Centrum pomoc ma na celu zniwelowanie u ofiar skutków zagrożenia, w jakim się znajdowały (tj. szybkie zapewnienie podstawowych potrzeb materialnych, medycznych, psychologicznych). W ramach pomocy oferowanej przez KCIK ofiarom przysługuje:

- prawo do bezpłatnej pomocy prawnej - ofiary handlu ludźmi mogą korzystać z bezpłatnej pomocy prawnej oferowanej w ramach KCIK. Pomoc prawna jest świadczona zarówno w postaci doraźnych konsultacji i porad prawnych, jak też bezpośredniej pomocy prawnika w uregulowaniu swojej sytuacji prawno - pobytowej w Polsce;

---

* Dokument został przygotowany w ramach prac grupy eksperckiej ds. wsparcia i ochrony ofiar handlu ludźmi powołanej przy międzyresortowym Zespole ds. Zwalczenia i Zapobiegania Handlowi Ludźmi

³ art. 4a Konwencji „handel ludźmi” oznacza werbowanie, transport, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie osób, z zastosowaniem groźby lub użyciem siły, bądź innych form przymusu, uprowadzenia, oszustwa, podstępny, nadużycia władzy lub wykorzystania słabości, wręczenia lub przyjęcia płatności lub korzyści dla uzyskania zgody osoby sprawującej kontrolę nad inną osobą, w celu wykorzystania. Wykorzystanie obejmuje, jako minimum, wykorzystywanie prostytutki innych osób, lub inne formy wykorzystywania seksualnego, przymusową pracę lub służbę, niewolnictwo lub praktyki podobne do niewolnictwa, zniewolenie albo usunięcie organów.

- prawo do bezpłatnych konsultacji - ofiara ma prawo do bezpłatnych konsultacji na temat swojej sytuacji i przysługujących jej praw. Usługi konsultacyjne są świadczone przez KCIK bezpośrednio (podczas spotkań z pracownikiem Centrum) lub telefonicznie za pośrednictwem całodobowego telefonu zaufania (ewentualnie drogą elektroniczną - mailowo);
- prawo do bezpiecznego schronienia - KCIK zapewnia ofiarom handlu ludźmi bezpieczne zakwaterowanie pod opieką wyspecjalizowanego personelu;
- prawo do wsparcia psychologicznego - każda ofiara handlu ludźmi może skorzystać z pomocy psychologa lub wsparcia psychologicznego (w zależności od potrzeb i kondycji psychologicznej) oferowanych w ramach KCIK.

3. Prawo do otrzymania bezpośredniej ochrony Policji⁴, np. poprzez zapewnienie eskorty, ochrony budynku, w którym przebywa, wyposażenie w bezpłatny telefon alarmowy, zapewnienie bezpiecznego zakwaterowania. Z wnioskiem o zapewnienie takiej ochrony należy zwrócić się do właściwej miejscowo jednostki policji, bądź też przekazać informację o zagrożeniu kompetentnym organom (Policji, Straży Granicznej, prokuratorowi, sędziemu). Należy jednak pamiętać, że ocena stopnia zagrożenia, w tym zasadności udzielenia ochrony należy każdorazowo do właściwego organu Policji⁵.

Prawa ofiar handlu ludźmi wynikające z ustawy z dnia 12 grudnia 2013 roku o cudzoziemcach (Dz.U. 2013 poz. 1650) - dotyczą wyłącznie cudzoziemców będących obywatelami państw trzecich:

4. Prawo do czasu na zastanowienie - przysługuje wyłącznie cudzoziemcom, którzy w momencie identyfikacji, jako ofiary handlu ludźmi przebywają na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej nielegalnie i nie decydują się od razu na współpracę z organem ścigania. Czas na zastanowienie to 3 miesiące dla osoby dorosłej i 4 miesiące dla osób poniżej 18 roku życia. W tym czasie cudzoziemiec ma podjąć decyzję o współpracy z organami ścigania i wymiaru sprawiedliwości w zakresie ścigania sprawców przestępstwa handlu ludźmi. Znajduje się on wówczas pod opieką organizacji pozarządowej.

W ramach czasu na zastanowienie pobyt cudzoziemca uważa się za legalny na podstawie zaświadczenia wydanego przez organ ścigania, które potwierdza domniemanie, iż jest ofiarą handlu ludźmi (art. 170 - 175 uoc).

5. Prawo do otrzymania zaświadczenia potwierdzającego domniemanie, że cudzoziemiec jest ofiarą handlu ludźmi (art. 170 uoc).

Organ właściwy do prowadzenia postępowania w sprawie o przestępstwo handlu ludźmi wydaje cudzoziemcowi zaświadczenie potwierdzające domniemanie, że jest ofiarą handlu ludźmi (art. 172 ust 1 uoc, w związku z art. 170 uoc). Pobyt cudzoziemca na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej uważa się wówczas za legalny przez okres ważności wydanego mu

⁴ Zgodnie z Zarządzeniem Komendanta Głównego Policji z dn. 15 lipca 2005 r. (pf-810 w sprawie metod i form udzielania ochrony przez Policję osobom zagrożonym).

⁵ W art. 12 ust. 3 *Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE* wyraźnie wskazano obowiązek państw członkowskich zapewnienia pokrzywdzonemu odpowiedniej ochrony, na podstawie indywidualnej oceny ryzyka, w tym poprzez dostęp do programu ochrony świadków (...)

zaświadczenia, tj. przez okres 3 miesięcy od dnia jego wydania, a w przypadku małoletniego cudzoziemca przez okres 4 miesięcy od dnia jego wydania (art. 171 ust. 1 i art. 172 ust 2 uoc).

6. Prawo do otrzymania informacji (pouczenia) na piśmie w języku zrozumiałym dla cudzoziemca na temat jego praw i obowiązków dotyczących jego statusu pobytu na podstawie otrzymanego zaświadczenia (art. 173 uoc). Druk pouczenia został opracowany oraz przetłumaczony na kilkanaście języków obcych przez MSW i przekazany do wykorzystania przez funkcjonariuszy Policji i Straży Granicznej⁶. Cudzoziemiec podpisuje druk pouczenia w wybranej wersji językowej (lub w wersji polskiej po przetłumaczeniu jego treści na język dla niego zrozumiały przez tłumacza) w dwóch egzemplarzach: jeden egzemplarz przeznaczony jest dla cudzoziemca, drugi egzemplarz zatrzymuje funkcjonariusz i dołącza go do akt sprawy.

7. Prawo do zezwolenia na pobyt czasowy dla ofiar handlu ludźmi

Zgodnie z art. 176 uoc zezwolenia na pobyt czasowy dla ofiar handlu ludźmi, tj. na okres co najmniej 6 miesięcy (art. 177 uoc), udziela się cudzoziemcowi, jeżeli łącznie spełnia następujące warunki:

- przebywa na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej;
- podjął współpracę z organem właściwym do prowadzenia postępowania w sprawie o przestępstwo handlu ludźmi (art. 189a §1 kodeksu karnego);
- zerwał kontakty z osobami podejrzanymi o popełnienie przestępstwa handlu ludźmi (art. 189a §1 kk).

Zezwolenie na pobyt czasowy udziela cudzoziemcowi na jego wniosek wojewoda właściwy ze względu na miejsce pobytu cudzoziemca w drodze decyzji (art. 104 uoc). Cudzoziemiec przebywający na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej na podstawie zezwolenia na pobyt czasowy dla ofiar handlu jest uprawniony do:

- zwolnienia z obowiązku posiadania zezwolenia na pracę. Zgodnie z art. 87 ust 2 pkt 1 ustawy z dn. 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy;
- korzystania z nauki w publicznych szkołach policealnych, publicznych szkołach artystycznych, publicznych zakładach kształcenia nauczycieli i publicznych placówkach (art. 94a ust 2 pkt 11 ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz. U. z 2004 r. Nr 256, poz. 2572, z późn. zm.);
- otrzymania świadczeń w formie interwencji kryzysowej, schronienia, posiłku, niezbędnego ubrania oraz zasiłku celowego - art. 5a ustawy o pomocy społecznej (patrz część A pkt 1).

8. Prawo do tłumacza na czas prowadzonego postępowania w sprawie udzielenia zezwolenia na pobyt czasowy (art. 179 uoc). Organ prowadzący postępowanie w sprawie udzielenia cudzoziemcowi zezwolenia na pobyt czasowy dla ofiar handlu ludźmi zapewnia cudzoziemcowi, który nie włada w wystarczającym stopniu językiem polskim, możliwość korzystania z pomocy tłumacza.

---

⁶ Działania realizowane w ramach Krajowego Planu Działań przeciwko Handlowi Ludźmi na lata 2013-2015.

9. Prawo do zwolnienia ze strzeżonego ośrodka lub z aresztu dla cudzoziemców.

W przypadku wydania cudzoziemcowi zaświadczenia potwierdzającego domniemanie, że jest ofiarą handlu ludźmi (art. 170 uoc) lub gdy toczy się postępowanie w sprawie udzielenia mu zezwolenia na pobyt czasowy dla ofiar handlu ludźmi (art. 176 uoc) organ Straży Granicznej z urzędu lub na wniosek cudzoziemca niezwłocznie wydaje postanowienie o jego zwolnieniu ze strzeżonego ośrodka lub z aresztu dla cudzoziemców (art. 406 ust 1 pkt 1 ppkt 4 uoc).

10. Prawo do otrzymania polskiego dokumentu tożsamości (art. 260 ust. 1 pkt 2 uoc).

Cudzoziemcowi (ofierze handlu ludźmi) może być wydany polski dokument tożsamości, jeśli spełni poniższe warunki:

- przebywa na terytorium Rzeczypospolitej Polski na podstawie zaświadczenia potwierdzającego domniemanie, że jest ofiarą handlu ludźmi;
- nie posiada dokumentu podróży i nie jest możliwe otrzymanie przez niego innego dokumentu potwierdzającego tożsamość;
- złoży wniosek o wydanie takiego dokumentu - przy czym składając wniosek jest zwolniony z obowiązku przedstawienia ważnego dokumentu podróży lub innego dokumentu potwierdzającego tożsamość (art. 231 ust 4 uoc).

Polski dokument tożsamości cudzoziemca jest ważny przez okres 1 roku od dnia wydania (art. 262 uoc) i w okresie swojej ważności potwierdza tożsamość cudzoziemca podczas pobytu na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, lecz nie potwierdza jego obywatelstwa. W związku z tym, nie uprawnia do przekraczania granic (art. 261 ust 1 i 2 uoc).

11. Prawo do stałego pobytu na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (art. 195 ust. 1 pkt 5 uoc)

służy pokrzywdzonemu przestępstwem handlu ludźmi, czyli osobie, której nadano status pokrzywdzonego przestępstwem handlu ludźmi w prowadzonym postępowaniu przygotowawczym. Zezwolenia na pobyt stały udziela się cudzoziemcowi na czas nieoznaczony na jego wniosek, jeżeli jest ofiarą handlu ludźmi w rozumieniu art. 115 §22 kk oraz:

- przebywał na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej bezpośrednio przed złożeniem wniosku o udzielenie mu zezwolenia na pobyt stały przez okres nie krótszy niż 1 rok na podstawie zezwolenia na pobyt czasowy dla ofiar handlu ludźmi;
- współpracował z organami ścigania w postępowaniu karnym w sprawie o przestępstwo handlu ludźmi (art. 189a §1 kk);
- ma uzasadnione obawy przed powrotem do państwa pochodzenia, potwierdzone przez prokuratora prowadzącego postępowanie w sprawie o przestępstwo handlu ludźmi (art. 189a §1 kk).

12. Prawo do pomocy w dobrowolnym powrocie (art. 334 ust. 2 pkt 3 uoc)

może być udzielone cudzoziemcowi przebywającemu na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej na podstawie zaświadczenia potwierdzającego domniemanie, że jest ofiarą handlu ludźmi (art. 170 uoc) lub na podstawie zezwolenia na pobyt czasowy dla ofiar handlu ludźmi (art. 176 uoc).

Inne uprawnienia dotyczące wszystkich cudzoziemców - ofiar handlu ludźmi:

13. Prawo do bezpiecznego powrotu do kraju pochodzenia. Zgodnie z art. 1 pkt 5 Porozumienia *między Ministrem Spraw Wewnętrznych i Administracji Rzeczypospolitej Polskiej a Międzynarodową Organizacją do Spraw Migracji (IOM) w sprawie współpracy w zakresie dobrowolnych powrotów cudzoziemców opuszczających terytorium Rzeczypospolitej Polskiej*, sporządzonego w Warszawie dnia 12 lipca 2005 roku z póź. zm. wszyscy cudzoziemcy (również obywatele Unii Europejskiej), którzy zostali uznani za ofiary handlu ludźmi przez organ właściwy do prowadzenia postępowania w sprawie zwalczania handlu ludźmi, i którzy deklarują chęć opuszczenia terytorium Rzeczypospolitej Polskiej mogą skorzystać z bezpłatnej pomocy IOM i bezpiecznie powrócić do kraju pochodzenia lub do kraju, w którym mają stałe miejsce zamieszkania. IOM zapewnia cudzoziemcowi:

- rzetelne informacje na temat powrotu;
- uzyskanie stosownych dokumentów podróży;
- bezpieczną podróż z terytorium Polski do miejsca docelowego w kraju powrotu (art. 4 ust 1 pkt 1-3 Porozumienia).

Podstawą do organizacji bezpiecznego powrotu jest potwierdzenie przez organ właściwy do prowadzenia postępowania w sprawie zwalczania handlu ludźmi (lub potwierdzenie przez MSW na podstawie informacji otrzymanej od właściwego organu), że wobec osoby istnieje domniemanie, iż jest ofiarą handlu ludźmi. Nie jest konieczne dla cudzoziemca posiadanie zaświadczenia, o którym mowa w art. 170 uoc, ani zezwolenia na pobyt czasowy dla ofiar handlu ludźmi, o którym mowa w art. 176 uoc.

14. Prawo do udziału w Programie wsparcia i ochrony ofiary/świadka handlu ludźmi

Cudzoziemiec może być objęty Programem wsparcia i ochrony ofiary/świadka handlu ludźmi, który jest realizowany w ramach KCIK i nadzorowany przez MSW. W celu uruchomienia Programu muszą zostać spełnione łącznie następujące warunki:

- cudzoziemiec nawiązuje kontakt z organem właściwym do prowadzenia postępowania w sprawie zwalczania handlu ludźmi (cudzoziemiec nie ma jednak obowiązku natychmiastowego złożenia zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa);
- zaistnieje uzasadnione przypuszczenie, że cudzoziemiec jest ofiarą przestępstwa handlu ludźmi;
- cudzoziemiec deklaruje zerwanie kontaktów z osobami podejrzanymi o popełnienie przestępstwa handlu ludźmi;
- cudzoziemiec wyraża zgodę na udział w Programie.

Małoletni cudzoziemiec bez opieki w zależności od wieku i stopnia dojrzałości nie musi wyrażać zgody na udział w Programie, jeśli udział w Programie leży w najlepszym interesie dziecka.

Program jest uruchamiany w pierwszej kolejności przez przedstawiciela organu ścigania, który wypełnia formularz zgłoszenia i przesyła go do koordynatora odpowiedzialnego za realizację Programu w MSW oraz do wiadomości do właściwych koordynatorów w KGP lub KGSG, a następnie przez koordynatora w MSW, który potwierdza przyjęcie danego zgłoszenia. W ramach Programu cudzoziemiec ma zapewnione wsparcie oferowane KCIK jak

również pomoc w uregulowaniu sytuacji prawno-pobytovej oraz uzyskaniu świadczeń socjalnych.

B. PRAWA POKRZYWDZONEGO PRZESTĘPSTWEM HANDLU LUDŹMI W TOKU POSTĘPOWANIA PRZYGOTOWAWCZEGO

Pokrzywdzonym jest osoba fizyczna (lub prawna), której dobro prawne (np. wolność, godność, prawo do samostanowienia) zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo (art. 49 §1 kpk):

1. Prawo do informacji o przysługujących uprawnieniach w języku zrozumiałym (art. 16 §1 i 2 kpk). Organ procesowy ma obowiązek pouczenia pokrzywdzonego o przysługujących uprawnieniach oraz ciężących obowiązkach. W przypadku braku pouczenia lub mylnego pouczenia strona nie ponosi negatywnych tego skutków. Organ procesowy powinien ponadto, w miarę potrzeby, udzielać uczestnikom postępowania informacji o ciężących obowiązkach lub przysługujących uprawnieniach, nawet w wypadku, gdy obowiązek pouczenia nie wynika wprost z ustawy.

2. Prawo i jednocześnie obowiązek złożenia zeznań, w tym obowiązek stawienia się na każde wezwania organu prowadzącego postępowanie (art. 177 kpk). Jeżeli pokrzywdzony nie stawia się bez usprawiedliwienia na wezwanie organu prowadzącego postępowanie przygotowawcze albo bez zezwolenia tego organu wydali się z miejsca czynności przed jej zakończeniem, może zostać na niego nałożona kara pieniężna w wysokości do 10 000 zł. Istnieje także możliwość zarządzenia jego zatrzymania i przymusowego doprowadzenia (art. 285 §1 i 2 kpk).

Prawa pokrzywdzonego związane z przesłuchaniem:

3. Prawo do swobodnej wypowiedzi w granicach określonych celem przesłuchania, czyli uzyskaniem przez organ prowadzący postępowanie informacji i dowodów związanych z okolicznościami popełnienia przestępstwa, istotnych dla ustalenia przyczyn, przebiegu i skutków zdarzenia, co, do którego prowadzone jest postępowanie przygotowawcze (art. 171 §1 kpk)

4. Prawo i obowiązek udzielania odpowiedzi na pytania przesłuchującego (art. 171 §2 kpk)

5. Możliwość wnoszenia o uchylenia pytań dotyczących sfery życia prywatnego⁷.

---

⁷ art. 12 pkt 4d Dyrektywy - bez uszczerbku dla prawa do obrony i zgodnie z dokonaną przez właściwe organy indywidualną oceną okoliczności osobistych ofiary państwa członkowskie zapewnioną ofiarom handlu ludźmi szczególne traktowanie służące zapobieżeniu wtórnej wiktymizacji poprzez unikanie w możliwym zakresie i zgodnie z podstawami określonymi w prawie krajowych, jak również z regułami dotyczącymi swobody uznania sędziego (przesłuchującego), praktyką lub wytycznymi (...) zbędnych pytań dotyczących życia prywatnego.

Należy jednak pamiętać, że w przypadku, kiedy odpowiedź na pytanie ma znaczenie dla istoty postępowania odpowiedź powinna być udzielona, a organ procesowy może żądać udzielenia odpowiedzi, nawet wówczas, gdy odpowiedź narusza sferę życia prywatnego.

6. Prawo do tłumacza (na podstawie art.204 §1-3 kpk) przysługuje m. in. osobie niewładającej językiem polskim (art. 204§1 pkt 2 kpk). Tłumacz bierze udział w przesłuchaniu pokrzywdzonego/świadka oraz innych czynnościach procesowych z jego udziałem. Obowiązek tłumaczenia na język zrozumiały dla pokrzywdzonego odnosi się także do wszelkich pism procesowych doręczanych mu/jej w toku postępowania, zarówno przygotowawczego, jak i sądowego.

7. Możliwość złożenia wniosku zastrzeżenia danych dotyczących miejsca zamieszkania do wyłącznej wiadomości prokuratora lub sądu (art. 191 §3 kpk). Wniosek ten powinien być umotywowany, a uwzględnieniu podlega wyłącznie w przypadku wykazania, że istnieje uzasadniona obawa użycia przemocy lub groźby bezprawnej wobec świadka lub osoby mu najbliższej w związku ze składaniem zeznań i jego rolę w postępowaniu przygotowawczym. Dane pozostają wówczas do wyłącznej wiadomości prokuratora lub sądu (etap postępowania sądowego). Należy wskazać adres jawny, na który doręczana będzie korespondencja. Może to być przykładowo adres organizacji pozarządowej pod opieką, której pokrzywdzony pozostaje. Należy pamiętać, że jeżeli pokrzywdzony nie podając nowego adresu nie odbiera korespondencji pisma wysłane pod wskazany adres uznaje się za doręczone (art. 139 kpk).

8. Prawo do reprezentacji (art. 87 §1 kpk):

- a. osoba dorosła: w przypadku osoby dorosłej warunkiem uwzględnienia wniosku o żądanie ustanowienia pełnomocnika z urzędu jest niemożność poniesienia kosztów reprezentacji (art.88 §1 kpk w zw. z art. 78 §1 kpk). We wniosku o ustanowienie reprezentacji z urzędu należy więc wskazać swój status majątkowy i materialny, podając okoliczności związane z zatrudnieniem (bądź jego brakiem), wysokość uzyskiwanych dochodów, ilość osób pozostających na utrzymaniu, wysokość kosztów ponoszonych z bieżącym utrzymaniem.
- b. małoletni: pełnomocnik z urzędu jest ustanawiany w sytuacji, kiedy istnieje uzasadnione podejrzenie, że w związku z przestępstwem doszło do nadużycia stosunku zależności lub wykorzystania małoletniego ze strony prawnych opiekunów dziecka, bądź też ujawnienia dziecka bez opieki (w tym dziecka cudzoziemskiego bez opieki), który jest pokrzywdzone przestępstwem handlu ludźmi⁸). Taka reprezentacja jest bezpłatna. Jeżeli pokrzywdzonym jest osoba poniżej 15 roku życia, bądź nieporadna ze względu na wiek lub stan zdrowia czynności procesowe powinny być w miarę możliwości przeprowadzone w obecności przedstawiciela ustawowego lub faktycznego opiekuna, bądź też w przypadkach wskazanych powyżej – pełnomocnika ustawowego (art.171 §3 kpk).

---

⁸ Art. 14 ust. 2 oraz art. 15 ust. 1 *Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE* zobowiązuje państwa członkowskie do wyznaczenia opiekuna lub przedstawiciela prawnego dla dziecka będącego ofiarą handlu ludźmi, jeżeli osoby, którym przysługuje władza rodzicielska nie mogą zapewnić interesów dziecka lub reprezentować go ze względu na konflikt interesów. W przypadku dziecka cudzoziemskiego bez opieki stosowne przepisy znajdują się w art. 16 ust. 3 i 4.

Małoletni, czyli osoba poniżej 18 roku życia może także wskazać wybraną przez siebie osobę dorosłą do udziału w czynnościach procesowych, o ile udział tej osoby nie stoi na przeszkodzie dobru postępowania.⁹

PRZESŁUCHANIE MAŁOLETNIEGO POKRZYWDZONEGO

1. Pokrzywdzony małoletni, który w chwili przesłuchania nie ukończył 15 lat (art. 185a §1-3 kpk):

Pokrzywdzony taki jest przesłuchiwany wyłącznie wtedy, kiedy jego zeznania mogą mieć istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy. Przesłuchanie jest jednorazowe, chyba, że w toku postępowania wyjdą na jaw istotne okoliczności, których wyjaśnienie wymaga ponownego przesłuchania. Przesłuchanie musi być ponowione również na żądanie podejrzanego, który w chwili pierwszego przesłuchania pokrzywdzonego nie miał obrońcy. Przesłuchującym jest sąd, a przesłuchania dokonuje się z udziałem psychologa. W czynności nie bierze udziału podejrzanym. Czynność jest rejestrowana, zaś jej zapis jest odtwarzany na rozprawie głównej.

2. pokrzywdzony małoletni, który w chwili przesłuchania ma ukończone 15 lat (art. 185a §4 kpk):

Istnieje możliwość przesłuchania takiego pokrzywdzonego w warunkach opisanych wyżej, tj. wynikających z art. 185 a §1-3 kpk, jeżeli zachodzi uzasadniona obawa, że przesłuchanie w innych warunkach mogłoby wywrzeć negatywny wpływ na jego stan psychiczny¹⁰.

9. Możliwość przesłuchania na odległość, przy użyciu urządzeń technicznych umożliwiających przeprowadzenie tej czynności na odległość (art. 177 §1a kpk).

10. Możliwość przesłuchania świadka w miejscu jego/jej pobytu. Warunkiem jest niemożność stawienia świadka z powodu choroby lub innej niedającej się pokonać przeszkody (art. 177 §2 kpk).

11. W razie potrzeby przeprowadzenia okazania lub konfrontacji podejrzanego i pokrzywdzonego skorzystanie z możliwości przeprowadzenia okazania z ukrycia lub zastosowania środków technicznych umożliwiających przeprowadzenie tej czynności na odległość (art. 177 §1a kpk i art. 173 §32 kpk), patrz część B pkt 9¹¹.

⁹ Art. 15 pkt 3f *Dyrektywy zobowiązuje* państwa członkowskiego umożliwienia, aby w trakcie postępowania dziecku mógł towarzyszyć jego przedstawiciel ustawowy lub w odpowiednich przypadkach wybrana przez nie osoba dorosła, o ile nie podjęto uzasadnionej decyzji o jej wykluczeniu.

¹⁰ *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE* w art. 15 ust. 3 - 5 zobowiązuje państwa członkowskie do:

- niezwłocznego przesłuchania dziecka;
- przesłuchania w pomieszczeniach przeznaczonych lub przystosowanych do przesłuchania dzieci;
- przesłuchania dzieci z udziałem specjalistów specjalnie do tego przeszkolonych;
- w przypadku konieczności ponowienia czynności, przesłuchania przez tą samą osobę;
- ograniczenia liczby czynności procesowych;
- umożliwieniu udziału w przesłuchaniu pełnomocnika;
- utrwalania czynności na nośnikach audiofonicznych;
- przesłuchania bez udziału podejrzanego/oskarżonego.

¹¹ *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE* w art. 12 zobowiązuje wręcz państwa członkowskie do unikania (w granicach zapewniających zachowanie prawa do obrony podejrzanego):

12. Prawo do żądania przesłuchania w toku postępowania przygotowawczego przez sąd, jeżeli zachodzi niebezpieczeństwo, że świadek nie będzie mógł złożyć zeznań na rozprawie głównej (art. 316 §3 kpk). Żądanie to może odnosić się do przesłuchania swojej osoby, jak i w przypadku posiadania stosownych informacji, także innego świadka.

13. Prawo do otrzymania, za zgodą prowadzącego postępowanie przygotowawcze, odpłatnie kopii protokołu przesłuchania lub czynności, w której uczestniczył (art. 156 §5 kpk). Pokrzywdzony może również sporządzić odpis protokołu czynności, w której uczestniczył lub miał prawo uczestniczyć. Dotyczy to również dokumentów przekazanych przez niego organowi procesowemu lub sporządzonego z jego udziałem (art. 157 §3 kpk).

14. Prawo do złożenia wniosku o wyłączenie prokuratora, funkcjonariusza Policji, Straży Granicznej, jeżeli istnieje okoliczność tego rodzaju, że mogłaby wywołać uzasadnioną wątpliwość, co do jego bezstronności (art. 42 §1 i art. 47 §1 kpk). We wniosku należy umotywować swój zarzut, to znaczy wykazać, jakie okoliczności mogą świadczyć o braku bezstronności organu.

Inne uprawnienia w toku postępowania przygotowawczego:

15. Prawo do odszkodowania, zadośćuczynienia, nawiązki. Jeżeli w wyniku przestępstwa pokrzywdzony doznał szkody, ma prawo domagać się jej naprawienia w całości lub w części lub żądać zadośćuczynienia za doznaną krzywdę. Polski system prawny umożliwia ofiarom dochodzenie roszczeń wynikających bezpośrednio z popełnienia przestępstwa w procesie karnym poprzez:

- złożenie powództwa adhezyjnego (opartego na prawie cywilnym) - art. 46 §1 i 2 kk, (patrz część B pkt 16) lub
- wystąpienie z wnioskiem o nałożenie na oskarżonego obowiązku naprawienia wyrządzonej krzywdy - art. 49a kpk (patrz część C pkt 1, ostatni akapit).

16. Prawo do zgłoszenia powództwa cywilnego oraz wniosku o zabezpieczenie roszczenia do prokuratora (art. 69 §1 i 2 kpk). Powództwo cywilne może dotyczyć obowiązku naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem (w całości lub w części) lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, bądź też nawiązki na jego rzecz. Powództwo to może zostać złożone w toku postępowania przygotowawczego, a w postępowaniu sądowym wyłącznie do czasu rozpoczęcia przewodu sądowego. W przypadku zgłoszenia powództwa w czasie śledztwa organ prowadzący postępowanie (prokurator, Policja lub Straż Graniczna) załącza pozew do akt sprawy. Po wniesieniu aktu oskarżenia to sąd jest właściwy do wydawania postanowień w przedmiocie przyjęcia powództwa. Wraz z powództwem cywilnym można zgłosić wniosek o zabezpieczenie roszczenia.

-
- zbędnego powtarzania przesłuchań w trakcie śledztwa;
  - kontaktu wzrokowego ofiary z podejrzanym, w tym w trakcie składania zeznań i konfrontacji i używanie środków umożliwiających przesłuchanie na odległość;
  - składania zeznań na posiedzeniach jawnych;
  - zbędnych pytań dotyczących życia prywatnego.

W razie umorzenia lub zawieszenia postępowania, w którym pokrzywdzony zgłosił powództwo cywilne, pokrzywdzony, w terminie 30 dni od daty doręczenia postanowienia, może żądać przekazania sprawy sądowi właściwemu do rozpoznania spraw cywilnych (art. 69 §4 kpk).

17. Prawo do kompensaty wynikające z ustawy z dnia 7 lipca 2005r. o państwowej kompensacie przysługującej ofiarom niektórych przestępstw (Dz. U. z 2005 r. Nr 169, poz. 1415 z późniejszymi zmianami). Przesłankami do uzyskania kompensaty są:

- popełnienie na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej przestępstwa, którego skutkiem jest śmierć lub naruszenie czynności narządu ciała lub rozstroju zdrowia określonych w art. 156 §1 kk lub w art. 157 §1 kk;
- niemożność uzyskania stosownej kwoty od sprawcy/sprawców, lub z innego źródła lub tytułu (np. z tytułu ubezpieczenia, ze środków pomocy społecznej).

Kompensata może zostać przyznana ofierze (tj. osobie fizycznej, która na skutek przestępstwa poniosła śmierć albo doznała naruszenia czynności narządu ciała lub rozstroju zdrowia określonych w art. 156 §1 kk lub w art. 157 §1 kk), lub osobie dla niej najbliższej. Prawo do kompensaty przysługuje wyłącznie obywatelom Polski i innym obywatelom państw członkowskich Unii Europejskiej. Kompensata może zostać zasądzona do kwoty 12 000 zł i obejmuje:

- utracone zarobki lub inne środki utrzymania;
- koszty związane z leczeniem i rehabilitacją;
- koszty pogrzebu.

18. Prawo do otrzymywania informacji od sądu lub prokuratora o uchyleniu, nieprzedłużeniu lub zmianie tymczasowego aresztowania na inny środek zapobiegawczy (art. 253 §3 kpk).

19. Prawo do składania wniosków o przeprowadzenie dowodu (art. 315 kpk) i wzięcia udziału w tej czynności.

20. Możliwość utajnienia danych osobowych świadka, tj. danych mogących ujawnić tożsamość, o ile nie mają one znaczenia dla rozstrzygnięcia w sprawie (prawo do wnioskowania lub otrzymania z urzędu statusu świadka anonimowego - art. 184 kpk). Konieczne jest w tym wypadku wykazanie, że zachodzi uzasadniona obawa niebezpieczeństwa dla życia, zdrowia, wolności albo mienia w znacznych rozmiarach świadka lub osoby dla niego najbliższej. Instytucja ta w przypadku pokrzywdzonego jest bardzo trudna do zastosowania, zwłaszcza ze względu na umożliwienie obrony podejrzanemu. Podejrzanym, aby się bronić, musi wiedzieć, co mu się zarzuca w postępowaniu, a do tego w ogromnej części przypadków konieczne jest wskazanie tożsamości pokrzywdzonego, czyli osoby na szkodę, której działania mu się zarzuca

21. Prawo do wniesienia zażalenia na czynności inne niż postanowienia i zarządzenia, które naruszają prawa pokrzywdzonego (art. 302 §2 kpk).

22. Prawo do skierowania do sądu aktu oskarżenia w sprawie o przestępstwo ścigane z oskarżenia publicznego (handel ludźmi) w razie powtórnego wydania przez prokuratora postanowienia o odmowie wszczęcia lub o umorzeniu postępowania przygotowawczego. Akt oskarżenia powinien być sporządzony i podpisany przez adwokata lub radcę prawnego (art. 55 §1 i 2 kpk).

C. PRAWA POKRZYWDZONEGO PRZESTĘPSTWEM HANDLU LUDŹMI W TOKU POSTĘPOWANIA SĄDOWEGO

1. Prawo do występowania w charakterze oskarżyciela posiłkowego (art. 53-58 kpk) i powoda cywilnego (art. 62 - 70 kpk). Pokrzywdzony może w postępowaniu sądowym mieć status strony. Po skierowaniu aktu oskarżenia przez prokuratora, o czym pokrzywdzony jest powiadomiony, może do czasu rozpoczęcia przewodu sądowego złożyć oświadczenie, że chce działać w charakterze oskarżyciela posiłkowego (art. 53 i 54 kpk) lub powoda cywilnego (art. 62 kpk). Powództwo cywilne ma na celu dochodzenie w postępowaniu karnym roszczeń majątkowych wynikających bezpośrednio z popełnienia przestępstwa. W przypadku, gdy pokrzywdzony występuje w charakterze oskarżyciela posiłkowego lub prywatnego, bądź też powoda cywilnego (przy czym wówczas wyłącznie w zakresie złożonego powództwa cywilnego) przysługuje mu:

- prawo do udziału w każdej rozprawie sądowej;
- prawo do składania wniosków dowodowych;
- prawo do zadawania pytań osobom przesłuchiwanym;
- prawo do składania odwołań od procesowych decyzji sądu (zgodnie z udzielonymi przez sąd pouczeniami).

Pokrzywdzony ma prawo zwrócić się do sądu, aż do zakończenia pierwszego przesłuchania w toku procesu na rozprawie głównej z wnioskiem o orzeczenie w wyroku skazującym obowiązku naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem w całości lub w części lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę (art. 46 §1 kk w zw. z art. 49a kpk).

Inne uprawnienia pokrzywdzonego w postępowaniu sądowym:

2. Prawo do złożenia zeznań pod nieobecność oskarżonego. Konieczne jest złożenie przed przesłuchaniem stosownego wniosku w trybie art. 390 §2 kpk i wskazanie w nim, że obecność oskarżonego (oskarżonych) może działać krępująco na zeznania świadka.

3. Prawo do żądania wyłączenia jawności rozprawy na czas przesłuchania świadka, jeżeli treść tej czynności naraża ważny interes prywatny. Sąd wyłącza jawność całości lub części rozprawy na żądanie osoby, która złożyła wniosek o ściganie (art. 360 §2 kpk), a także może wyłączyć jawność rozprawy w całości albo w części, jeżeli jawność mogłaby naruszyć ważny interes prywatny (art. 360 §1 pkt 4 kpk).

4. Prawo do tłumacza (do czynności procesowych) art. 204 §1 kpk. Tłumacz występuje w roli pomocnika procesowego, który umożliwia organowi procesowemu porozumiewanie się z przesłuchiwanym.

5. Prawo do złożenia wniosku o wyłączenie sędziego, jeżeli istnieje okoliczność tego rodzaju, że mogłaby wywołać uzasadnioną wątpliwość, co do jego bezstronności (art. 42 §1 kpk).

6. Prawo do przeglądania akt i sporządzania odpisów (art. 156 §1, 2 i 5 kpk), a także otrzymania na własny koszt kopii zapisu dźwiękowego lub obrazu utrwalonej czynności procesowej. Prawo to nie obowiązuje w odniesieniu do przesłuchania na rozprawie odbywającej się z wyłączeniem jawności albo w postępowaniu przygotowawczym (art. 147 §4 kpk).

D. UPRAWNIENIA POKRZYWDZONEGO W POSTĘPOWANIU WYKONAWCZYM

1. Po skierowaniu przez sąd orzeczenia do wykonania pokrzywdzony ma prawo złożyć wniosek o informowanie go o opuszczeniu zakładu karnego przez skazanego (art. 168a kkw). W takiej sytuacji sędzia penitencjarny lub dyrektor zakładu karnego niezwłocznie zawiadamia pokrzywdzonego o:

- zwolnieniu skazanego z zakładu karnego po odbyciu kary;
- ucieczce skazanego z zakładu karnego;
- udzieleniu skazanemu przepustki, czasowego zezwolenia na opuszczenie zakładu karnego bez dozoru lub konwoju funkcjonariusza Służby Więziennej albo asysty osoby godnej zaufania;
- przerwie w wykonaniu kary i warunkowym zwolnieniu.

2. W razie określenia sposobu podania wyroku do publicznej wiadomości przez sąd w postępowaniu wykonawczym, pokrzywdzony ma prawo wniesienia zażalenia na postanowienie w tym przedmiocie (art. 197 §1 kkw).

3. Pokrzywdzonemu i jego rodzinie może zostać udzielona pomoc z Funduszu Pomocy Postpenitencjarnej (art. 43 §4 kkw).

E. PODSTAWOWE OBOWIĄZKI POKRZYWDZONEGO W POSTĘPOWANIU KARNYM

1. obowiązek stawiennictwa na każde wezwanie organu prowadzącego postępowanie (sąd, prokuratura, Policja lub Straż Graniczna);
2. obowiązek mówienia prawdy i niezatajania prawdy (art. 188 kpk);
3. w przypadku, kiedy jest to konieczne dla ograniczenia kręgu osób podejrzanych lub ustalenia wartości dowodowej ujawnionych śladów można od pokrzywdzonego pobrać: odciski daktyloskopijne, włosy, ślinę, próbki pisma, zapach, wykonać fotografię, dokonać utrwalenia głosu;
4. wyłącznie za zgodą pokrzywdzonego biegły może również zastosować środki techniczne mające na celu kontrolę nieświadomych reakcji organizmu - badania wariograficzne (art. 192a kpk);

5. jeżeli karalność czynu zależy od stanu zdrowia pokrzywdzonego, nie może sprzeciwić się oględzinom ciała i badaniom nie połączonym z zabiegiem chirurgicznym lub obserwacją w zakładzie leczniczym (art. 192 §1 i 3 kpk);
6. W przypadku zaistnienia wątpliwości, co do stanu psychicznego pokrzywdzonego, jego stanu rozwoju umysłowego, zdolności postrzegania lub odtwarzania przez niego spostrzeżeń, sąd lub prokurator może zarządzić jego przesłuchanie z udziałem biegłego lekarza lub biegłego psychologa (art. 192 §2 kpk);
7. Jeżeli pokrzywdzony zmienia miejsce zamieszkania lub nie przebywa pod wskazanym przez siebie adresem i nie podaje organowi prowadzącemu postępowanie nowego adresu, pisma wysłane pod wskazany poprzednio adres uważa się za doręczone (art. 139 §1 kpk).

Opracowanie:

Zespół do Spraw Przeciwdziałania Handlowi Ludźmi

Departament Polityki Migracyjnej

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych

IV. RODZAJE UMÓW NA PODSTAWIE, KTÓRYCH MOŻE BYĆ ŚWIADCZONA PRACA

UMOWA O PRACĘ

Praca może być wykonywana w oparciu o umowę o pracę, która stanowi najbardziej powszechną podstawę zawarcia stosunku pracy, czyli stosunku prawnego, którego cechy charakterystyczne to:

1. wykonywanie pracy pod kierownictwem pracodawcy - pracownik związany jest poleceniami pracodawcy lub przełożonego, osoby te przydzielają mu zadania, określają sposób wykonywania pracy i kontrolują jej efekty;
2. pracodawca wskazuje pracownikowi miejsce pracy (w tym przydziela mu stanowisko pracy i narzędzia) oraz ustala czas pracy (wyznacza godziny pracy);
3. pracownik osobiście świadczy pracę i nie może jej powierzyć innej osobie;
4. praca jest odpłatna (pracownik ma prawo do wynagrodzenia za pracę);
5. umowa o pracę ma charakter ciągły - zobowiązuje do wykonywania pracy dzień po dniu lub w wyznaczonych dniach według ustalonego harmonogramu (np. w przypadku pracy na część etatu).

Umowa o pracę określa: strony umowy, rodzaj umowy, datę jej zawarcia oraz warunki pracy i płacy. Przez warunki pracy rozumie się w szczególności: rodzaj pracy, miejsce jej wykonywania, wynagrodzenie za pracę odpowiadające rodzajowi pracy ze wskazaniem składników wynagrodzenia, wymiaru czasu pracy oraz terminu rozpoczęcia pracy. Odnosnie do formy, w jakiej powinna być zawarta umowa o pracę, Kodeks Pracy stanowi, że umowę tę zawiera się na piśmie. Jeżeli umowa o pracę nie została zawarta z zachowaniem takiej formy, pracodawca powinien, najpóźniej w dniu rozpoczęcia pracy przez pracownika, potwierdzić pracownikowi na piśmie ustalenia co do stron umowy, rodzaju umowy oraz jej warunków. Niedopełnienie obowiązku potwierdzenia na piśmie zawartej z pracownikiem umowy o pracę stanowi wykroczenie przeciwko prawom pracownika zagrożone karą grzywny od 1.000 zł do 30.000 zł.

Kodeks pracy przewiduje następujące rodzaje umów o pracę:

1. umowa na okres próbny - nie przekraczający 3 miesięcy;
2. umowa na czas określony;
3. umowa na zastępstwo (zawierana, jeżeli zachodzi konieczność zastępstwa pracownika w czasie jego usprawiedliwionej nieobecności w pracy; pracodawca może w tym celu zatrudnić innego pracownika na podstawie umowy o pracę na czas określony, obejmujący czas tej nieobecności);
4. na czas wykonania określonej pracy;
5. na czas nie określony.

UMOWY CYWILNOPRAWNE

Oprócz stosunku pracy praca może być wykonywana także na podstawie tzw. umów cywilnoprawnych (regulowanych przez Kodeks Cywilny):

- umowy zlecenia (w której zleceniobiorca zobowiązuje się do dokonania określonej czynności prawnej dla zleceniodawcy – art. 734 i n. KC, ewentualnie do świadczenia innych usług na jego rzecz¹²);
- umowy o dzieło (której przedmiotem jest wykonanie określonego dzieła, np. namalowanie obrazu przez wykonawcę na rzecz zamawiającego – art. 627 i n. KC);
- umowy agencyjnej (umowa ta zobowiązuje agenta do stałego pośredniczenia przy zawieraniu umów oznaczonego rodzaju na rzecz zleceniodawcy lub do zawierania w jego imieniu takich umów – art. 758 i n. KC).

Wśród cech charakterystycznych umów cywilnoprawnych należy wymienić:

- brak podporządkowania poleceniom zleceniodawcy w zakresie ustalenia czasu, miejsca i sposobu wykonania zlecenia (dzieła), czyli zleceniobiorca ma swobodę w określeniu sposobu realizacji umowy;
- możliwość wykonywania czynności przez osoby trzecie - można się umówić, że zleceniobiorca będzie miał prawo wskazać inną osobę, która go zastąpi;
- dopuszczalność zawierania nieodpłatnych umów zlecenia;
- nie ma przepisu, który by zobowiązywał do zawarcia umowy cywilnoprawnej w formie pisemnej z obywatelami polskimi, natomiast w przypadku cudzoziemców istnieje obowiązek zawierania takich umów na piśmie z obcokrajowcami, od których jest wymagane zezwolenie na pracę oraz pracującymi w ramach tzw. uproszczonego systemu zatrudniania cudzoziemców, tj. na podstawie oświadczenia pracodawcy zarejestrowanego w powiatowym urzędzie pracy.

W związku z nadużywaniem umów cywilnoprawnych przez niektóre podmioty zatrudniające do Kodeksu pracy wprowadzono przepisy w myśl, których zatrudnienie w warunkach, w których powinna być zawarta umowa o pracę¹³ jest zatrudnieniem na podstawie stosunku pracy bez względu na nazwę zawartej przez strony umowy (art. 22 §1¹ Kodeksu pracy). Ponadto nie jest dopuszczalne zastąpienie umowy o pracę umową cywilnoprawną przy zachowaniu warunków wykonywania pracy charakterystycznych dla umowy o pracę (art. 22 §1² Kodeksu pracy).

Oprócz wyżej wskazanych różnic pomiędzy umową o pracę a innymi umowami na podstawie, których praca może być wykonywana, należy zaznaczyć, że umowa o pracę jest najkorzystniejszą dla pracownika formą zatrudnienia. Zawarcie umowy o pracę zapewnia osobie zatrudnionej na jej podstawie największą ochronę, której nie mają osoby świadczące pracę w oparciu o umowy cywilnoprawne. W przeciwieństwie do osób zatrudnionych na podstawie umów cywilnoprawnych, pracownicy mają prawo m.in. do:

- co najmniej minimalnego wynagrodzenia za pracę;

---

¹² Zgodnie z art. 750 Kodeksu cywilnego do umów o świadczenie usług, które nie są uregulowane innymi przepisami, stosuje się odpowiednio przepisy o zleceniu.

¹³ Tj. wykonywanie pracy określonego rodzaju na rzecz pracodawcy i pod jego kierownictwem oraz w miejscu i czasie wyznaczonym przez pracodawcę.

- otrzymywania wynagrodzenia w stałym terminie, najpóźniej do 10 dnia następnego miesiąca;
- innych świadczeń ze stosunku pracy, np. odpraw czy diet z tytułu podróży służbowej;
- zachowania norm czasu pracy i obowiązkowych okresów odpoczynku oraz wypłaty dodatkowego wynagrodzenia za godziny nadliczbowe;
- ochrony przed zwolnieniem z pracy (najszerzej w przypadku umów o pracę zawartych na czas nieokreślony);
- urlopu wypoczynkowego.

W przypadku naruszenia praw pracowniczych przez pracodawcę, pracownik może złożyć skargę do Państwowej Inspekcji Pracy. Co do zasady, powyższy urząd nie zajmie się sprawą, gdy podstawą zatrudnienia jest umowa cywilnoprawna.

Spory powstałe na tle umów o pracę rozpatrują specjalnie w tym celu powołane sądy pracy. Postępowanie przed takimi sądami jest mniej sformalizowane niż przed sądem cywilnym. Umowa cywilnoprawna umożliwia wniesienie sprawy jedynie do zwykłego sądu cywilnego, gdzie osoba dochodząca swoich roszczeń nie ma prawa do takich ułatwień.

V. OBOWIĄZKI W ZAKRESIE UBEZPIECZENIA SPOŁECZNEGO

ZATRUDNIENIE W RAMACH STOSUNKU PRACY

Istnienie stosunku pracy stanowi podstawowy tytuł do podlegania ubezpieczeniu społecznemu. Pracownicy (tj. osoby wykonujące pracę w ramach stosunku pracy) podlegają obowiązkowemu ubezpieczeniu:

- emerytalnemu;
- rentowemu;
- chorobowemu;
- wypadkowemu.

Oznacza to, że pracodawca - płatnik składek jest obowiązany odprowadzić składkę na każdy ze wskazanych rodzajów ubezpieczenia społecznego.

Z tytułu dodatkowej umowy zlecenia, o dzieło lub agencyjnej zawartej z własnym pracodawcą albo z innym podmiotem, ale w ramach której zleceniobiorca/wykonawca/agent świadczy pracę na rzecz własnego pracodawcy, pracownik podlega ubezpieczeniu społecznemu tak jak ze stosunku pracy.

Termin dla pracodawcy na zgłoszenie pracownika do ubezpieczenia społecznego w ZUS wynosi 7 dni od dnia powstania obowiązku ubezpieczenia (tj. zazwyczaj od dnia rozpoczęcia pracy). Pracodawca jest obowiązany opłacać składki na ubezpieczenie społeczne.

ZATRUDNIENIE NA PODSTAWIE UMÓW CYWILNOPRAWNYCH

Osoby, które wykonują pracę na podstawie umowy zlecenia albo innej umowy o świadczenie usług lub umowy agencyjnej podlegają ubezpieczeniu:

- emerytalnemu (obowiązkowo);
- rentowemu (obowiązkowo);

- wypadkowemu (obowiązkowo);
- chorobowemu (dobrowolnie).

Osoby zatrudnione na podstawie umów o dzieło nie są objęte ubezpieczeniem społecznym (emerytalnym, rentowym, chorobowym, wypadkowym) chyba, że jest to umowa zawarta z własnym pracodawcą lub na podstawie, której praca jest świadczona na rzecz własnego pracodawcy.

W zakresie terminu zgłoszenia do ubezpieczenia społecznego osób zatrudnionych na podstawie umów cywilnoprawnych, które są objęte tym ubezpieczeniem oraz obowiązku odprowadzania składek - stosuje się zasady obowiązujące dla pracownika.

VI. WYNAGRODZENIE BRUTTO A NETTO

Wynagrodzenie brutto – jest to kwota wynagrodzenia uwzględniająca wszystkie obciążenia o charakterze publicznoprawnym, tj. składki na ubezpieczenie społeczne, składkę na ubezpieczenie zdrowotne oraz zaliczkę na podatek dochodowy, które podlegają potrąceniu z wynagrodzenia.

Natomiast wynagrodzenie netto stanowi kwota wynagrodzenia po dokonaniu potrąceń wyżej wskazanych składek i zaliczki na podatek dochodowy, którą - co do zasady - pracownik lub osoba wykonująca pracę na podstawie umowy cywilnoprawnej powinna otrzymać w dniu wypłaty.

*Opracowanie:
Departament Legalności Zatrudnienia
Państwowa Inspekcja Pracy*